

ОСОБИСТІСНА АКТИВНІСТЬ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Nakonechna M.M. Human Personal Activity in the Context of the Historical Psychology / M.M. Nakonechna // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 36. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 224–232.

M.M. Nakonechna. Human Personal Activity in the Context of the Historical Psychology. The article envisages the problem field of historical psychology as a scientific knowledge branch. The special attention is focused on the human personality-based activity problem. The views of J. Huizinga, V.O. Shkuratov, L. deMause, K. Jaspers, V.A. Romenets, A.G. Asmolov and other scientists on key issues of historical psychology are analyzed. The controversy of heroic and prosy in psychological discourse is described. The concepts of prosocial activity, the deed, personality's phylogeny are studied.

It is underlined that the human personality-based activity problem's consideration in the context of historical psychology can give a new starting point for a good, qualitative analysis for this multiaspect question. It is pointed out that the historical psychology and the history of psychology are interrelated but not identical by their content and methods of psychological disciplines. It is proved that human personality-based activity's investigation in phylogenetical and historical-psychological approach allows to predict the exploration of the real mechanisms and regularities in the basis of the activity in question. The idea of human personality-based activity exploration as a dynamic changeable quality with persistent complication, growth and changing is reasoned. One can notice microchanges to be studied on the individual life path of a person, and macrochanges, visible during generational shifts and phylogenetic eras. The conclusion is driven out that the human personality-based activity is the complex sociopsychological phenomenon that can be studied by the disciplinary means of the historical psychology.

Key words: historical psychology, personal activity, deed, heroic, prosaic, phylogeny, development, growth.

М.М. Наконечна. Особистісна активність людини в контексті історичної психології. У статті окреслюється проблемне поле історичної психології як галузі наукових знань, при цьому особлива увага приділяється проблемі особистісної активності людини. Аналізуються погляди Й. Гейзінґи, В.О. Шкуратова, Л. Демоза, К. Ясперса, В.А. Роменця, О.Г. Асмолова та

інших учених на ключові питання історичної психології. Описується антитеза героїчного та буденного в психологічному дискурсі. Вивчаються концепти просоціальної активності, вчинку, філогенезу особистості.

Підкреслюється, що розгляд проблеми особистісної активності людини саме в контексті історичної психології може дати нову точку відліку для якісного аналізу цього багатоаспектного питання. Наголошується, що історична психологія та історія психології – це взаємопов'язані, але ні в якому разі не співпадаючі в своєму змісті та методах психологічні дисципліни. Доводиться, що розгляд особистісної активності саме у філогенетичному та історико-психологічному аспектах дозволяє сподіватися на відкриття дійсних механізмів і закономірностей, що лежать в основі цієї активності. Проаргументована думка про те, що досліджувати особистісну активність людини можна як динамічну, мінливу властивість, що ускладнюється, зростає, змінюється. Можна говорити про мікрорізміни, які можна прослідкувати на індивідуальному життєвому шляху людини, та макрорізміни, які можна виокремити при зміні поколінь, епох у філогенезі. Робиться висновок про те, що особистісна активність людини – складне соціопсихологічне явище, яке можна і потрібно вивчати засобами історичної психології як науки.

Ключові слова: історична психологія, особистісна активність, вчинок, героїчне, буденне, філогенез, розвиток, становлення.

М.Н. Наконечная. *Личностная активность человека в контексте исторической психологии.* В статье охарактеризовано проблемное поле исторической психологии как отрасли научных знаний, при этом особое внимание уделено проблеме личностной активности человека. Анализируются взгляды Й. Хейзинги, В.А. Шкуратова, Л. Демоза, К. Ясперса, В.А. Роменца, А.Г. Асмолова и других учёных на ключевые вопросы исторической психологии. Описывается антитезис героического и обыденного в психологическом дискурсе. Изучаются концепты просоциальной активности, поступка, филогенеза личности.

Подчёркивается, что рассмотрение проблемы личностной активности человека именно в контексте исторической психологии может дать новую точку отсчёта для качественного анализа этого многоаспектного вопроса. Акцентируется, что историческая психология и история психологии – это взаимосвязанные, но ни в коем случае не совпадающие в своем содержании и методах психологические дисциплины. Доказывается, что рассмотрение личностной активности именно в филогенетическом и историко-психологическом аспектах позволяет надеяться на открытие действительных механизмов и закономерностей, лежащих в основе этой активности. Проаргументирована мысль о том, что исследовать личностную активность человека можно как динамическое, изменчивое, усложняющееся, развивающееся свойство. Можно говорить о микроизменениях, которые можно проследить на индивидуальном жизненном пути человека, и макроизменениях, которые можно вычленил при смене поколений, эпох в филогенезе. Делается вывод о том, что личностная активность человека – это сложное социопсихоло-

гическое явление, которое можно и нужно изучать средствами исторической психологии как науки.

Ключевые слова: историческая психология, личностная активность, поступок, героическое, обыденное, филогенез, развитие, становление.

Постановка проблеми. Історична психологія може мати одним із предметів конкретно-наукових дослідницьких робіт становлення особистісної активності в філогенезі. Тоді особистісну активність як одну з вищих форм людського функціонування слід досліджувати в генетичному аспекті, зокрема процес історичного розвитку особистісної активності людини на різних етапах розвитку цивілізації. Тут постає питання стосовно того, що ж, власне, називати особистісним? Наприклад, згідно з теорією О.М. Леонтьєва [4], особистість починається із вчинку, і в цілому в розвитку людини можна виділити два народження особистості – одне в дошкільному віці (про що свідчить відомий ефект «гіркої цукерки»), одне у підлітковому віці, з появою та розвитком самосвідомості. Протилежну точку зору обстоюють С.Д. Максименко [5] та М.В. Папуча [6], згідно з ідеєю яких особистість не може виникнути з чогось неособистісного (по аналогії з теорією В.І. Вернадського – життя не може походити з не-життя).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо погодитися з визначенням В.О. Шкуратова, відомого вченого, автора підручника з історичної психології: «Людина – це потенційна сукупність предметно-соціальних зв'язків, духовного досвіду, яка прагне до безмежності» [10], то особистісну активність людини треба розуміти як дійове втілення предметно-соціальних зв'язків у просторі культури та життєвого досвіду, що є основою для трансцендентних, межових проявів людського буття. У цілому розгляд особистісної активності саме у філогенетичному та історико-психологічному аспектах дозволяє сподіватися на відкриття дійсних механізмів і закономірностей, що лежать в основі цієї активності та є іманентними культурі, науці, релігії, філософії, світогляду, світодії, світопереживанню людини як частини мікро- та макросвіту.

У передмові до першого видання книги «Осінь Середньовіччя. Дослідження форм життєвого ладу та форм мислення в XIV та XV століттях у Франції та Нідерландах» (у 1919 р.) Й. Гейзінга писав: «*Форми* – у житті, в мисленні – от що я намагаюся тут описувати. Наближення до справжнього *змісту*, втіленого в цих формах, – чи стане й це коли-небудь справою історичного дослідження?» [9]. Вивчення особистісної активності людини в історико-психологічному аспекті може наблизити дослідників до змісту, що виявлявся в таких різних формах в різні часи, а може

залишити на порозі антропологічного пізнання з фатальною безси́лістю відновити, відтворити, мисленнево побудувати правду, яка вже стала правдою минулих поколінь та епох. Немає сенсу тут шукати об'єктивних, сцієнтистських засобів пізнання – тільки гуманітарна, нарратологічна практика може бути адекватною при таких надскладних задачах.

Історико-психологічне дослідження особистісної активності людини вперто і невідворотно призводить до студіювання та інтерпретації текстів – чи то віршів та картин молодого Т. Шевченка, чи одкровень релігійного діяча, чи наукових праць відомого вченого – від Стародавнього світу до сучасності.

Одним із важливих різновидів особистісної активності є просоціальна активність людини, до якої відносяться такі конкретні прояви, як допомога іншому, волонтерство, піклування, турбота тощо. Л. Демоз, аналізуючи типи ставлення до дітей на різних етапах розвитку людського суспільства, виділяє шість таких типів, найбільш розвинений з яких – допомагаючий. Це власне просоціальний різновид батьківської турботи про дітей. У цілому підхід Л. Демоза є втіленням психоаналітичного підходу до проблем історичної психології. Свою книгу «Психоісторія» Л. Демоз починає із фрази «Психоісторія є наукою про історичну мотивацію – не більше, не менше» [3]. Безсумнівно, психоісторичний підхід Л. Демоза є оригінальним та своєрідним, але в той же час ця концепція не може сподіватися стати основою для інтегративних методологічних тенденцій в історичній психології.

Описуючи допомагаючий стиль ставлення до дітей (виховання), Л. Демоз зазначає, що цей стиль поширився в другій половині ХХ століття. Характерними для цього стилю є те, що дітей не б'ють, а розуміють; у виховному процесі беруть участь обоє з батьків, до дитини ставляться з повагою, прагнуть задовольнити її потреби. Такий стиль виховання створює умови для гармонійного особистісного розвитку. Порівнюючи цей стиль з іншими, виділеними Л. Демозом – дітовбивчим, залишаючим, амбівалентним, нав'язливим та соціалізуючим – слід відмітити, що чим більше проявів просоціальності (турботи, допомоги, піклування) у вихованні, чим сильніші гуманістичні тенденції в батьківсько-дитячих стосунках, тим щасливішими та врівноваженішими є ці стосунки, створюючи фундамент для розвитку сильної, доброї, щирої, розсудливої людини в майбутньому.

Мета статті – представлення результатів теоретичного аналізу проблеми особистісної активності людини в контексті історичної психології.

Основний матеріал дослідження. В.А. Роменець, справою життя якого була історія психології і який, власне, займався історичною психологією лише в міру того, наскільки це необхідно для повноцінного дослідження в царині історії психологічної науки, писав у статті «Історична психологія та формування культурологічних засад історії психології»: «Суб'єкт історичної активності – особистість, у якій інтелектуальне, емоційне і вольове визначення психіки становлять цілеспрямовану напружену єдність. У цьому пафос героїчного – самовідданість особистості» [7, с. 41]. Тут ми маємо справу з філігранним визначенням суб'єкта історичної активності, в якому поєднані аналітичний та синтетичний підходи. Наголошується, що героїчна особистість самовіддана. А вона може бути такою через свою пристрасність, через небайдужість, через переломлення в індивідуальному світобаченні колективних сподівань та прагнень.

Особистісна активність героїчної людини наднапружена, надподієва, надзосереджена, надмотивована, надрефлексована і, врешті решт, надіндивідуальна. Але не слід забувати і про особистісну активність пересічної людини. Повсякденний «маленький героїзм» людини, яка робить те, що повинна робити, долаючи спротив небуття (як в сенсі несприятливих обставин, так і в сенсі особистого небажання чогось), заслуговує на не менш прискіпливу увагу дослідника в галузі історичної психології. У цілому проблема особистісної активності розкривається нам повному через дихотомію «героїчне – буденне».

«Героїчне є формою вчинкової активності, іманентною якістю вчинку, завдяки чому він стає *осередком історичної психології*» [7, с. 41], – зазначав В.А. Роменець. Концепція В.А. Роменця наскрізь просякнута вчинковістю. Через концепцію вчинку визначаються автором, зокрема, періоди в розвитку психологічної науки. Поняття вчинку розроблялося автором як розвиток ідей С.Л. Рубінштейна.

Українська вчена-психолог Т.М. Титаренко так описувала буденність: «Буденність, отже, є звичним середовищем, звичним стилем життя, в який людина органічно введена, який вона практично не помічає, не усвідомлює, не аналізує» [8, с. 221].

Відмінне, як ми бачимо, полягає в такій суттєвій рисі, як рефлексивність. Героїчна дія відрефлексована, навіть будучи імпульсивною – тоді вона стає моментальним втіленням особистісних переконань діяча. Буденні дії не рефлексуються, не осмислюються. Але жодна жива людина не може весь час бути або героєм, або філософом. І буденний рівень існування – необхідна частина особистісної активності людини.

Американські дослідники П. Бергер та Т. Лукман писали: «Реальність повсякденного життя сприймається як реальна даність. Вона не потребує додаткового підтвердження поза межами просто власної присутності» [12, с. 37]. На думку авторів, світ повсякденного життя оточує людину як всеохопна реальність, і коли людина наважується кинути виклик такому всебічному охопленню, тоді індивід має здійснити над собою важке зусилля. Таке зусилля можна порівняти переходом від звичного споглядання людини до рефлексії філософа. Для П. Бергера та Т. Лукмана світ повсякденного життя є фактичною самоочевидністю [12].

Тут спостерігаємо ще одну відмінність героїчного від буденного – звичність буденного, зануреність людини в нього і відповідну необхідність зусилля для здійснення героїчного вчинку. Отже, особистісна активність може бути і буденною, і героїчною. Справді героїчна активність завжди особистісна, в той час як буденна активність є особистісною частково, оскільки може існувати і на безособистісних рівнях – сон, виконання рутинних справ тощо.

Здійснюючи методологічну рефлексію щодо методу історичної психології, Л.І. Анциферова писала: «Сутність способу відтворення своєрідності психічної діяльності за продуктами творчості може полягати саме у виявленні таких сукупностей творіння, за особливостями компонентів яких можна відтворити специфіку певного виду психічної діяльності» [1, с. 87]. Отже, можна хоча б частково дослідити філогенез особистісної активності за допомогою методу аналізу продуктів діяльності. І корисними будуть в цьому плані як аналіз міфів та легенд, так і вивчення сонетів В. Шекспіра, так і дослідження епістолярного жанру (переписки між людьми минулого).

О.Г. Асмолов, який розвиває авторську концепцію системного історико-еволюційного підходу до розуміння людини, писав: «...Основною формою існування особистості є її розвиток» [2, с. 117]. Відповідно, досліджувати особистісну активність людини можна як динамічну, мінливу властивість, що ускладнюється, зростає, змінюється. Можна говорити про мікрозміни, які можна прослідкувати на індивідуальному життєвому шляху людини, та макрозміни, які можна виокремити при зміні поколінь, епох у філогенезі.

Основоположною методологічною тезою системної історико-еволюційної концепції О.Г. Асмолова є «ідея про те, що ключ до розуміння природи людини лежить не в ній самій як деякому тілесному об'єкті, а в тих різних системах, в яких здійснюється її життя» [2, с. 81]. Отже, здійснюючи історико-психологічне

дослідження особистісної активності в філогенезі, слід вивчати різні системи, в яких здійснюється життя людини. Наприклад, у праці Й. Гейзінги «Осінь Середньовіччя» такими системами були ієрархічні відносини в суспільстві, лицарство, образ смерті, ставлення до кохання, типи релігійного життя тощо. У цілому, як відмічає В.О. Шкуратов, найбільш дослідженими в історико-психологічному аспекті є такі періоди, як пізні Середньовіччя та Новий Час, а найбільш дослідженою країною – Франція [10].

Особистісна активність людини філогенетично розвивалася неоднорідно. Так, дослідники виділяють період, так званої, «сплячої історії» (Е. Леруа-Ладюрі). Досі немає єдності думок щодо того, чи можна вважати первісну людину особистістю. Немає розмежувань різних культур та чітких, узгоджених визначень базових понять: «особистість», «активність», «культура», «розвиток». При цьому видається недоречним погодитися з гіпотезою Е. Геккеля стосовно того, що онтогенез є коротким повторенням філогенезу. Тут різні закономірності, навіть якщо можуть бути знайдені деякі спільні риси.

К. Ясперс у передмові до книги «Джерела історії та її мета» писав: «Між безмірною доісторією та невимірюваністю майбутнього лежать 5000 років відомої нам історії, мізерний відрізок неоглядного існування людини. Ця історія відкрита в минуле та майбутнє» [11]. Напевне, ми не зможемо з достеменною дізнатися психологічний портрет первісної людини або ж навіть громадянина античної Спарти. Як, власне, і портрет нашого сучасника уявляється нам в множинах різних варіацій, психологічних теорій, концепцій, емпіричних та експериментальних даних, за якими часто губиться сутність простого і водночас такого складного буття людини в світі, в ситуації тут і тепер. Історична психологія дає нам один із способів рефлексії, інтерпретації особистісної активності людини, і водночас знову і знову позбавляє нас певності – ідеалу точних наук та недосяжності наук суспільних та гуманітарних.

Людина, особистісно активна сутність, за К. Ясперсом, може бути або ж предметом дослідження, або ж свободою [11]. Очевидно, що сам мислитель схилився до другого варіанта. До сьогодення психологія стиснута між двома способами побудови науки – сцієнтистським (природничо-науковим, позитивістським) та гуманістичним (екзистенційним). Закладена ще В. Дільтеєм дихотомія пояснюючої та описової психології знаходить свій відбиток і в інтерпретації особистісної активності людини. Так, особистісно активна людина може бути пояснена

через певні психологічні механізми та рушії, або ж зрозуміла через досвід, співпереживання, вчування.

Висновки. Отже, дослідження особистісної активності людини в історико-психологічному аспекті, філогенетично є багатобіччюю сферою розширення наших антропологічних знань. У той же час вивчення особистісної активності задає певний ракурс, акцент: аналізу мають піддаватися вищі духовні прояви людини, безперечно пов'язані з її особистісним виміром.

Особистісна активність людини – складне соціопсихологічне явище. Вивчаючи, як відбувалося становлення особистісної активності в історії людства, дослідник може сподіватися знайти відповіді на деякі фундаментальні питання психологічної науки – про сутнісні ознаки, рушійні сили розвитку та функціонування особистості, про зміст, спрямованість і смисл особистісного буття людини.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л.И. К проблеме изучения исторического развития психики / Л.И. Анцыферова // История и психология / Под ред. Б.Ф. Поршнева и Л.И. Анцыферовой. – М. : Издательство «Наука», 1971. – С. 63–89.
2. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А.Г. Асмолов. – 4-е изд., испр. – М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2010. – 448 с.
3. Демоз Л. Психоистория / Л. Демоз. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
4. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребёнка и обучения / А.Н. Леонтьев, под ред. Д.А. Леонтьева, А.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2009. – 423 с.
5. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
6. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку / М.В. Папуча. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. – 384 с.
7. Роменець В.А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття / В.А. Роменець. – К. : Либідь, 2007. – 832 с.
8. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
9. Хейзинга Й. Осень Средневековья / Й. Хейзинга. Сост., предисл. и пер. с нидерл. Д.В. Сильвестрова. Коммент., указатели Д.Э. Харитоновича. – СПб. : Издательство Ивана Лимбаха, 2011. – 768 с.
10. Шкурагов В.А. Историческая психология / В.А. Шкурагов. – М. : Смысл, 1997. – 505 с.

11. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
12. Berger P.L. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge / P.L. Berger, T. Luckmann. – Penguin Books, 1984. – 249 p.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ancyferova L.I. K probleme izuchenija istoricheskogo razvitija psihiki / L.I. Ancyferova // Istorija i psihologija / Pod red. B.F. Porshneva i L.I. Ancyferovoj. – М. : Izdatel'stvo «Nauka», 1971. – S. 63–89.
2. Asmolov A.G. Psihologija lichnosti: kul'turno-istoricheskoe ponimanie razvitija cheloveka / A.G. Asmolov. – 4-e izd., ispr. – М. : Smysl; Izdatel'skij centr «Akademija», 2010. – 448 s.
3. Demoz L. Psihoistorija / L. Demoz. – Rostov-na-Donu : Feniks, 2000. – 512 s.
4. Leont'ev A.N. Psihologicheskie osnovy razvitija rebenka i obuchenija / A.N. Leont'ev, pod red. D.A. Leont'eva, A.A. Leont'eva. – М. : Smysl, 2009. – 423 s.
5. Maksimenko S.D. Genезis sushhestvovanija lichnosti / S.D. Maksimenko. – К. : Izdatel'stvo ООО «KMM», 2006. – 240 s.
6. Papucha M.V. Problemi psihologii osobistynogo rozvitku / M.V. Papucha. – Nizhin : PP Lisenko M.M., 2008. – 384 s.
7. Romenec' V.A. Istorija psihologii: HИH – pochatok HH stolittja / V.A. Romenec'. – К. : Libid', 2007. – 832 s.
8. Titarenko T.M. Zhittevij svit osobistosti: u mezhah i za mezhami budennosti / T.M. Titarenko. – К. : Libid', 2003. – 376 s.
9. Hjozzinga J. Osen' Srednevekov'ja / J. Hjozzinga; Sost., predisl. i per. s niderl. D.V. Sil'vestrova; Komment., ukazateli D.Je. Haritonovicha. – SPb. : Izdatel'stvo Ivana Limbaha, 2011. – 768 s.
10. Shkuratov V.A. Istoricheskaja psihologija / V.A. Shkuratov. – М. : Smysl, 1997. – 505 s.
11. Jaspers K. Smysl i naznachenie istorii / K. Jaspers. – М. : Politizdat, 1991. – 527 s.
12. Berger P.L. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge / P.L. Berger, T. Luckmann. – Penguin Books, 1984. – 249 p.

Received January 19, 2016

Revised February 21, 2016

Accepted March 25, 2017